глушця на територіях національних природних парків Карпатського та «Верховинський».

Література

Зубаровський В.М. Фауна України. Т. 5. Птахи. Вип. 2. Хижі птахи. – Київ: Наук. думка, 1977. – 328 с.

Кістяківський О.Б. Фауна України. Т. 4. Птахи. Загальна характеристика птахів. Курині. Голуби. Рябки. Пастушки. Журавлі. Дрофи. Кулики. Мартини. – Київ: АН УРСР, 1957. – 432 с.

Кратюк О.Л., Химин М.В. Глушець (глухар) // Червона книга України. Тваринний світ / Під заг. ред. І.А. Акімова. – Київ: Глобалконсалтинг, 2009. – С. 440.

ШЛЯХИ І ЗАХОДИ ЩОДО ЗБІЛЬШЕННЯ ЧИСЕЛЬНОСТІ ТА ПОЛІПШЕННЯ ОХОРОНИ ХРЕБЕТНИХ ТВАРИН

М.П. Книш*, В.М. Грищенко**

*Гетьманський національний природний парк,

**Канівський природний заповідник ННЦ «Інститут біології» КНУ імені Тараса Шевченка

E-mail: knysh.sumy@email.ua, vgrishchenko@mail.ru

Останнім часом все більшого поширення набувають «інтенсивні» методи охорони рідкісних видів тварин і рослин, які ґрунтуються, на відміну від «екстенсивних» (заборона або обмеження добування, створення природоохоронних територій тощо) на активному втручанні людини в життя окремого виду. У нас такі заходи називають біотехнічними. Це спрямований вплив людини на ландшафти, який приводить до поліпшення, відновлення або появи місць існування, підвищення або стабілізації чисельності популяцій певних видів.

Усю різноманітність біотехнічних заходів по охороні тварин можна об'єднати у декілька груп:

1. Оптимізація умов розмноження:

– створення штучних місць розмноження – гніздівель і гніздових біотопів: острівців, відмілин, кіс, смуг рослинності тощо;

– захист існуючих місць розмноження – від руйнування людьми, дикими та свійськими тваринами (огородження місць гніздування, установка захисних пристосувань), захист піщаних

островків і кіс, урвищ, прибережних заростей від розмивання хвилями тощо;

– підтримання місць розмноження в оптимальному стані – ремонт і укріплення гнізд у післягніздовий період, контроль за розвитком рослинності (очистка від заростей пляжів, розчистка підліску) та ін.;

– регуляція чисельності тварин, які негативно впливають на розмноження даного виду, наприклад, сірих ворон, сорок, великих мартинів, щурів. Регуляція передбачає проведення попередніх наукових досліджень;

– збереження потенційних місць розмноження рідкісних птахів при проведенні господарських заходів – острівців старого лісу або дуплистих дерев, ділянок незайманої природної рослинності серед ріллі або сінокосу тощо.

2. Оптимізація захисних умов середовища існування:

– створення захисних заростей, ділянок спокою, ремізів;

– улаштовування різноманітних укриттів і схованок;

– збереження потенційних укриттів під час господарської діяльності.

3. Оптимізація кормової бази:

– створення або поліпшення кормових біотопів;

– підгодівля;

– посадка кормових рослин і заходи, що сприяють їх розвитку;

– охорона та заходи по підвищенню чисельності тварин, які є основними кормовими об’єктами;

– улаштовування місць спостереження за мисливською ділянкою, наприклад, присад для хижих птахів;

– спорудження штучних, збереження і поліпшення природних водопоїв;

– заходи по підвищенню доступності основних джерел корму і водопоїв (наприклад, улаштовування пологих спусків до водойми або відмілин).

4. Захист від стихійних лих і наслідків людської діяльності:

– захист від повеней, регулювання гідрорежиму водойм;

– захист від загибелі на технічних спорудах – лініях електропередачі, шляхах, каналах, штучних джерелах світла тощо;

– захист від загибелі при виконанні сільськогосподарських і лісогосподарських робіт;

– збереження гнізд, рятування кладок або пташенят у місцях мешкання, які будуть знищені (наприклад, при затопленні території або вирубці лісу);

– створення розплідників для хворих і поранених тварин;

– ветеринарно-санітарні заходи по боротьбі з хворобами та паразитами.

5. Штучне підвищення успішності розмноження:

– стимулювання збільшення кількості яєць, що відкладаються та індукція повторних кладок;

– зниження загибелі яєць та пташенят – переміщення їх у другі гнізда, підгодівля; попередження канібалізму, боротьба з паразитами;

– всередині- та міжвидова адопція – підкладання яєць або пташенят у гнізда свого або близьких видів;

– переміщення яєць і пташенят між різними регіонами для підвищення успішності розмноження популяцій, що потерпають від забруднення середовища існування пестицидами.

6. Відновлення популяцій:

– розведення в неволі з наступним випуском у природу;

– реакліматизація в місцях колишнього проживання;

– розселення з місць із високою чисельністю.

При проведенні біотехнічних заходів слід ураховувати їх необхідність. **Якщо природа може обійтися своїми силами і можна обмежитися лише підтримувальними заходами, проведення багатьох заходів, котрі активно втручаються в природні процеси, є недоцільним.** Їх необхідно використовувати тільки тоді, коли виникає гостра потреба у втручанні людини. Тому доцільність тих чи інших біотехнічних заходів необхідно розглядати в кожному випадку окремо, проконсультувавшись у спеціалістів. **Якщо є можливість вибору серед різних видів біотехнічних заходів, перевагу слід віддавати тим, які менше порушують природне середовище і природний хід подій.**

Зрозуміло, що проведення складних і відповідальних заходів, таких як розведення птахів і звірів в розплідниках, реакліматизація, переміщення яєць і пташенят тощо, повинні займатися кваліфіковані фахівці. Але деякі прості роботи можуть виконуватися й працівниками природно-заповідних установ та громадськістю.

Боротьба із заморами риб

Холодної пори, коли водойми вкриваються товстим льодом, рибам не вистачає кисню, нічим дихати. А тому дуже часто взимку, особливо в невеликих стоячих озерах, спостерігаються риб'ячі замори. Їх можна попередити, якщо прорубати в льоді ополонки. А щоб лунка довго не замерзала, а значить, працювала на збагачення води киснем, у неї слід щільно напхати зрізаний очерет, комиш, припорошити снігом.

Укриття і штучні нерестовища для риб

У вичищених руслах спрямлених річок риба жити практично не може. Схованкою для багатьох мешканців водойм є старі колоди, топляк, розмоклі кореневища дерев. Щоб у річці стало більше риби, необхідно створювати для неї затишні місцини. В тихих заводях можна укласти з берега гілками вниз зрубані дерева. Це будуть добрі схованки для мальків від хижаків і рибалок.

Можна для риб створити і штучні нерестовища. Для цього виготовляють віники з соломи, очерету, комишу або ялинових лап. Із віничків, закріпивши їх на відстані 20-30 см один від одного, виготовляються гірлянди. Гірлянди підв'язуються до жердин, які опускаються у воду.

Штучні нерестовища краще всього закріпляти на спокійних місцях (у затоці, на плесі) на відстані 2-3 м від берегової рослинності. Установка їх проводиться перед нерестом того чи іншого виду риб.

Привабленння земноводних (штучні ставки, схованки для ропух, рятування ропух під час міграцій).

Щоб привабити ропух і жаб в культурні угіддя – в сади і городи, в тінистих місцях корисно влаштовувати невеликі ставочки. Тут зможуть жити й інші дрібні тварини.

Яму для ставка копають дещо більшою, ніж запланована водойма, потім землю укладають у формі східців. Береги роблять плоскими, щоб навесні тут швидше прогрівалася вода. Найглибше місце після закладки ставка повинно досягати 1 метра. Деякі тварини зможуть тут зимувати.

Котловину невеликого ставка можна вистилати поліетиленовою плівкою (товщиною мінімум 0,5 мм). Щоб не пошкодити плівку, нижній ґрунт необхідно очистити. Сюди наноситься шар піску товщиною 5 см. На цей шар укладають плівку і спаюють її краї (це можна робити праскою). На спаяній плівці розподіляють шар чистого піску товщиною до 10 см. Дно котловини, зроблене у вигляді східців, попередить сповзання сипкого матеріалу.

В якості матеріалу для ставка використовують також глину або глинистий ґрунт. Всю поверхню котловини вистилають в 1-2 шари сухою глиною й щільно утрамбовують. Після заповнення котловини водою глина зразу ж розбухає і, таким чином, стає повністю непроникною. Ставочок із бетону буде найміцнішим, але він відносно дорогий. Під час будівництва ставка можна спланувати водопритік із водостічного жолоба.

Краї ставочка оформляють купами каміння, гілками або корягами. Вони стануть місцем мешкання деяких земноводних та інших дрібних тварин. Личинок комарів тут у воді стане менше – їх винищать їх же природні вороги.

Схованками для ропух можуть бути купи каміння в тіні кущів або хмизу в вологому місці. Тут ропухи влаштовуються на дньовку, а вночі будуть полювати в саду або на городі.

Приваблення ящірок та вужів

Для вужів можна навалювати у вологих місцях біля води купи хмизу. Для ящірок складають купи каміння в сухих сонячних місцях. Поскільки ящірки відкладають свої яйця в пісок, то біля їх схованок добре зробити піщані площадки.

Приваблення птахів на гніздування

Улаштовуючи всілякі схованки для гнізд, можна привабити тих птахів, які оселяються відкрито. Один із таких способів – «гніздові кармани». Беруть пучок соснових гілок (з ялини швидше опадає хвоя) і прив'язують його дротом або шпагатом до стовбура товстими кінцями гілок вниз. Між стовбуром і гілками утворюється пустота, де можуть улаштовувати гнізда дрозди, волове очко, вільшанка та інші дрібні птахи. В зелених насадженнях для гніздування птахів влаштовують кільця на висоті 70-150 см. Для цього зв'язують берестом або мотузкою в пучок кілька вертикальних пагонів дерева або куща. Також спеціально підрізають гілки через кожні 1-2 роки в певному порядку і в зручних для гніздування місцях. Спорудження простих куп гілок допоможе поселитися воловому очку, купи гілок бузку, бузини, смородини дадуть місце для гніздування інших птахів. Тополі, липи, верби з підрізаними верхівками, котрі мають густі «голови» гілок – місце проживання сичів. В конюшнях і сараях достатньо залишити отвори для того, щоб птахи могли залітати. Дупла і пустоти в деревах також для них дуже цінні, як захист від дощу, холоду або місце для гнізда.

Жива загорожа – важливий чинник приваблювання птахів. Краще всього її формувати із суміші глоду, терну, диких яблунь і

груш, лоху, шипшини і бузини. Можна добавити небагато ялин. Ці дерева і кущі необхідно підрізати, щоб вони мали густі гілки. В таких створених непрохідних хащах і люблять гніздитися птахи. Колючі рослини живоплоту утворюють непроникну зелену стіну, крізь яку важко пролазити тваринам, особливо кішкам. Такі чагарники служать надійним укриттям для місцевих птахів, а також місцем тимчасового притулку для багатьох перелітних: горихвісток, вільшанок та ін. При появі хижака (яструба малого, наприклад) дрібні пташки ховаються в заростях чагарників.

Несприятливими для гніздування птахів вважаються рослини з гладенькою корою, рідким галуженням (наприклад, ясенолистий клен, свидина, бруслина європейська, шелюга).

Вибір рослин для зелених насаджень, привабливих для птахів

Для зелених насаджень слід вибирати рослини, плодами яких птахи живляться. Відомо, що в харчуванні комахоїдних птахів у другій половині літа ягоди служать важливою підтримкою, а в холодні дощові дні – майже єдиним кормом. Так, у лісі дрозди живляться ягодами протягом двох-трьох місяців і одночасно знищують комах, які збираються на зимівлю в лісову підстилку. Пізньої осені дрозди різних видів охоче затримуються на горобині, бузині, ірзі, яловці. У посушливих районах ягоди служать для птахів основним джерелом вологи.

Бузина чорна добре розростається, рясно плодоносить щороку, зберігаючи ягоди до пізньої осені. Плоди горобини – хороша їжа для дроздів, взимку – для снігурів. Їх охоче їдять також вільшанки, кропив'янки та інші дрібні птахи. Плоди шовковиці клюють багато птахів, навіть деякі зерноїдні; жимолость татарську, незважаючи на гіркий смак її ягід, охоче поїдають птахи, особливо кропив'янки; глід, посухостійка рослина, якщо його висадити в полезахисних лісосмугах, може бути кормовою базою для фазанів і сірої куріпки. До рослин-ягідників відносяться також малина, крушина, ожина, обліпиха, шипшина, терен, черемха, бруслина і яловець.

Густі зарості живоплоту і ягідних кущів у садах, особливо агрусу і малини, створюють хороші умови для гніздування птахів (коноплянки, кропив'янки прудкої).

Штучні гніздівлі для дрібних птахів

Для приваблювання на гніздування дрібних птахів-дуплогніздників широко використовуються різноманітні штучні гніздівлі. Як правило вони імітують природні місця розміщення гнізд:

шпаківні, синичники, дуплянки – дупла дерев, напівдуплянки – різноманітні ніші і пустоти в стовбурах, гніздівлі для лелек – широку основу для гнізд на зламаній верхівці дерева, будівлі. Влаштовувати штучні гніздівлі можна як з метою компенсації нестачі природних місць гніздування, так і для приваблювання птахів у певні місця – до жител, на поля, в сади і парки, молоді лісові насадження, на охоронювані території. Можна і навпаки, за допомогою штучних гніздівель відволікати птахів від гніздування в небажаних місцях, наприклад, лелек на електричних стовпах або пам'ятниках. Це екологічна система управління поведінкою птахів.

Для приваблювання дрібних птахів-дуплогніздників використовують різні варіанти штучних гніздівель. Найліпший матеріал для них – дерев'яні дошки. По товщині вони повинні бути не менше 1,5 см, а краще – 2-2,5 см, щоб стінки будиночка добре утримували тепло в холодну погоду. Поверхню дошки, яка піде всередину, не можна вистругувати, бо по гладенькій стінці птахам важко вилазити назовні, і вони уникають поселятися в таких гніздівлях. Збивати будиночок треба так, щоб не було щілин. Кришка робиться зйомною для спостереження та очистки гніздівлі.

Дуплянку виготовляють з відрізка стовбура. Трухляву серцевину видовбують, прибивають кришку і дно, висвердлюють льоток.

Для кожного виду птахів гніздівля повинна мати певні розміри. Оптимальний внутрішній розмір дна шпаківні 14-15 см, діаметр льотка 4,5-5 см, відстань від льотка до дна 15-20 см. Внутрішній діаметр дна синичника для синиць і мухоловок близько 12 см, діаметр льотка 3,2-3,5 см, відстань від нього до дна 15-20 см. Нижче подано більш детальну їх характеристику.

Внутрішні розміри деяких гніздівель для птахів (в сантиметрах)

Назва	Розмір дна, або діаметр (*Д*)	Висота	Розмір льотка (*д*)	Які птахи заселяють
Шпаківня	15 × 15	28-35	4,7-5	Шпак, синиця велика, повзик, горобці, крутиголовка, одуд
Синичник	10 × 10	22	3,2-4,5	Мухоловки білошия і строката, синиці велика і блакитна, горобець польовий тощо

Назва	Розмір дна, або діаметр (*Д*)	Висота	Розмір льотка (*д*)	Які птахи заселяють
Ящик	15 × 40	15	3,5	Біла плиска, горобці
Дуплянка-шпаківня	*Д* – 12-15	28	4,7	Шпак, синиця велика, мухоловки білошия і строката, повзик, крутиголовка, горобець польовий
Дуплянка-синичник	*Д* – 10-12	22	3,2-3,5	Синиці велика і блакитна, мухоловки білошия і строката, повзик тощо

На відміну від попередніх видів мухоловка сіра, горихвістка звичайна, плиска біла та деякі інші птахи поселяються не в дуплах, а в напівдуплах і різноманітних пустотах в стовбурах і пеньках. Для їх приваблювання використовують різні конструкції напівдуплянок. Внутрішній розмір дна напівдуплянки 10-15 см.

Штучні гніздівлі розвішують як у лісі, так і в населених пунктах. Не слід чіпляти їх по декілька штук на кожне дерево. Відстань між окремими будиночками повинна бути не менше 30-50 м. Розвішують гніздівлі на висоті від 1,5 до 10 м, в лісі нижче, в населених пунктах вище. Найкращий спосіб прикріплення гніздівель – прив'язування їх до дерев дротом. Під дріт підкладають дерев'яні колодочки товщиною 3-4 см, так, щоб дріт ніде не торкався дерева. При розвішуванні гніздівлі краще орієнтувати льотками на східну або південну сторону горизонту. Будиночок повинен бути трохи нахилений вперед. Допускати ж нахил назад не слід, тому що птахам із такої гніздівлі важко вибратися, до того ж у гніздівлю буде затікати дощова вода.

Краще ставити будиночки восени – за зиму птахи звикають до штучних гніздівель, а навесні оселяються в них. Можна й взимку та навесні.

Гніздівлі для одуда, сиворакші, диких голубів і сов

Одуд і сиворакша гніздяться у великих дуплах і норах. Заселяють також і штучні гніздівлі з дощок і дуплянки з розміром дна 18-20 см, висотою 30 см. Льоток для одуда робиться 6-8 см діаметром, для сиворакші 10 см. Гніздівлі для них розвішують на галявинах, у лісосмугах, серед окремих груп дерев на пасовищах,

полях. Висота вивішування 5-10 м, інколи нижче. Прикріпляти гніздівлі необхідно в таких місцях, щоб був вільний підліт.

Із наших голубів потребує допомоги голуб-синяк. Оселяється він у старих лісах, де є великі дуплисті дерева. Будиночок для синяка збивають з дощок або видовбують з трухлявого стовбура. Висота такої гніздівлі 50-60 см, дно всередині 25-30 см, льоток 8-10 см. Дно вистилають порохнею, тирсою. Розвішують гніздівлі на висоті 6-10 м на відстані 8-20 м одна від одної в лісі поблизу галявин.

Виготовити совник можна із стовбура дерева з порожниною всередині або збити з дощок. Рекомендуються такі розміри гніздівлі для сови сірої: висота від 50 до 70 см, внутрішні розміри дна від 20-22 см до 30-40 см, льоток від 12-15 до 20 см. Замість круглого або квадратного льотка можна передню стінку совника зробити коротшою сантиметрів на 15, утворюється широкий вхід у гніздівлю як у напівдуплянці. На дно гніздівлі необхідно покласти шар біля 5 см тирси, стружок, деревної порохні або сухого торфу. Розвішують совники в садах, парках, на галявинах, біля великих полян, луків, полів. Закріпляють їх на тінистих деревах льотком на південний захід. До льотка повинен бути вільний підліт. Висота розвішування гніздівель – 3-10 м.

Гніздівлі для ластівок

Ластівок, які раніше часто селилися під дахами старих будівель, залишається все менше і менше. Сучасні споруди, що не мають виступів, карнизів і навісів, майже не придатні для гніздування. Але привабити ластівок не важко. Для них пристосовують різноманітні полички під дахом. Довжина такої полички може бути різна, а ширина 15-20 см. Прибивають їх за 10-20 см від даху.

Можна зробити й по іншому. Для приваблювання ластівок достатньо для кожного гнізда забити два цвяхи на відстані 6-8 см один від одного, щоби вони виступали із стіни на 8 см.

У містах ластівкам важко знайти глину для гнізд, у таких випадках для них рекомендується в травні-червні зробити на землі штучні калюжі з глиною, пір’ям і коров’ячим гноєм. Корита або тази з таким будівельним матеріалом виставляють на вулиці або даху будинку.

Іноді господарі скаржаться, що ластівки забруднюють послідом стіни. Попередити це легко: під гніздом прикріпляють листок щільного картону, фанери тощо.

Для зручного і безпечного гніздування ластівок берегових в урвищах корисно обробляти ці урвища так, щоб до гніздових нірок

було важко добратися і знизу й зверху. Стінку урвища необхідно підчистити вертикально так, щоб знизу до гнізда вона піднімалась метрів на 2-3, а зверху по краю урвища посадити захисну смугу з колючих кущів глоду і шипшини.

Білий лелека

Приваблювання лелек на гніздування – давня народна традиція.

Щоб лелеки заселили побудовану гніздівлю, поблизу повинні бути кормові вгіддя – луки, болото, пасовище тощо. Птахи можуть літати за кормом і за декілька кілометрів, але краще, якщо відстань до кормових угідь не переважає кілометра. Ймовірність заселення збільшується, якщо в даній місцевості вже є гнізда лелеки. В той же час нову гніздівлю доцільно будувати на відстані хоча б 200-300 м від існуючих гнізд. Краще за все будувати її до прильоту лелек – восени або ранньою весною.

Гніздівлю для лелек можна влаштовувати на даху будівлі, на вкопаному стовпі або зрізаній верхівці дерева. Місце для нього необхідно вибирати так, щоб підльоту до гнізда нічого не перешкоджало. Особливо небезпечні електричні дроти. Загалом необхідно враховувати те, щоб гніздівля знаходилася вище прилеглих до неї будівель, електричних ліній. Звичайно її будують на висоті 4-10 м.

Опора для гніздівлі повинна бути надійною. Основою для неї можуть бути готові предмети – колеса від возів і велосипедів, легкі борони тощо, і спеціально виготовлені помости з дощок, гілок, жердин або зварені з металічних прутків. Така споруда повинна бути близько метра в діаметрі, з бортиками по краю.

Найбільш поширені в Україні гніздівлі на деревах. Розміщують їх на обпиляних верхівках або в основі товстої бокової гілки. Навкруги слід обрізати гілки, які перешкоджають підльоту. Найбільш доступна основа для гнізда – збитий з дощок поміст або старе колесо.

В іншому випадку для влаштування гніздівель використовують спеціально вкопані дерев'яні, бетонні або металеві стовпи. Приваблювати лелек на діючі опори електроліній не слід. До дерев'яного стовпа гніздівлю зазвичай прибивають, до залізного або залізобетонного – частіше приварюють. Можна виготовити конструкцію, котра одівається на верхню частину стовпа.

Щоб лелека поселився на будинку або сараї краще всього зробити гніздівлю на дерев'яній накладці. Два міцних бруски довжиною біля 130 см збивають навхрест, щоб утворилися довгі кінці близько метра і короткі по 30 см. Дві таких хрестовини об'єднуються дошками на відстані метра. Отримані «козли» закріпляють на верхівці

даху. Зверху до коротких кінців хрестовини прибивається дерев'яний поміст або колесо.

На пічних трубах гніздівлю необхідно робити так, щоби вона не перешкоджала виходити диму. З допомогою каркаса з жердин, або металевих прутків її прив'язують і піднімають над димоходом на півметра – метр. Бажано під основу гніздівлі прикріпити лист старого заліза для захисту його від іскор.

У всіх випадках на штучний поміст кладуть шар 20-30 см сухих гілок, посеред – трохи соломи, гною. Щоб будівля була ще більш схожа на старе вкрите послідом гніздо, її збризкують по краях вапном. Імітація гнізда – важлива річ, бо голі платформи заселяються лелеками вдвічі рідше.

Гніздівлі для водно-болотних птахів

Краще всього розроблені заходи по приваблюванню качок для підвищення продуктивності мисливських угідь. Цим займаються державні і громадські мисливські організації, тому подібними роботами краще займатися в контакті з ними.

Гніздівлі для **річкових качок** (крижнів, чирянок, шилохвісток та ін.) улаштовують в заростях по берегах водойм, на островах. Для їх будівництва можна використовувати різний матеріал. З очерету, рогозу і куги будують конусоподібні курені, тунелі. Спочатку роблять невелику купину з рослинності, на її верхівці видавлюють заглибину для гнізда і вистилають її сіном. Навколо ставлять конусоподібну стінку зі зрізаного очерету, зв'язуючи верхівки дротом. З одного боку залишають широкий отвір. Для улаштування тунелю в землю втикають дві дротяні дуги так, щоб утворився просвіт 25-30 см. Відстань між дугами 50-70 см. Зверху на них закріпляють очеретяний мат.

Для **сірих гусей** та **лебедів-шипунів** взимку по краях плавнів, в заростях очерету влаштовують стіжки із соломи або снопів очерету. До куп в заростях робляться прокоси завширшки до метра. В поперечнику купа складає близько 1,5 м, у висоту – 50-70 см. Середню частину купи заповнюють м'ятим очеретом, листям рогоза. Очеретом також покривають всю споруду. В центрі купи риють невелику заглибину – гніздову ямку. Навкруги гніздівлі необхідно видалити на 30-40 см рослинність, щоб птахи могли вільно рухатися. Дуже реально досягнути таким шляхом, що лебеді з'являться у вашій місцевості.

Компенсувати утрату природних місць гніздування навколоводних птахів можна влаштуванням штучних плавучих острівців.

Для **чорного і білокрилого крячків** у тихих затоках, на лучних озерах, неподалік берега острівці будують у вигляді каркаса з жердин, дощок, пластмасових труб або з іншого подібного матеріалу з прив'язаними до нього пінопластовими поплавцями. Розміри такого плотика можуть коливатися від 0,5 х 0,5 м до 1,5 х 3 м. Дерев'яний каркас вистилається матом із очерету або рогоза, зверху накидають рештки водяних рослин. Плотик прив'язують по діагоналі до двох забитих у дно кілків так, щоб його кріплення вільно переміщалося по них. Плотик буде вільно коливатися вслід зі зміною рівня води.

Штучна плавуча гніздівля для **норця великого** виготовляється з шматка пінопласту товщиною біля 50 см. Вирізається шестикутник діаметром 60 см, по краях його обшивають тоненькими дощечками так, щоб з верхнього боку вони виступали на 5 мм. До трьох кутів кріпляться тросики, які якоряться до дна важкими предметами. Ставити такі платформи необхідно на невеликих тихих плесах серед заростей очерету і рогоза на озерах, у плавнях.

Можна виготовляти маленькі плотики і з дерева. Їх збивають з декількох відрізків товщиною 15-20 см і довжиною близько метра. Плотик покривають шаром минулорічної осоки, трави. Такі плотики використовуються в мисливському господарстві для приваблювання на гніздування **лиски**.

Для приваблювання на гніздування кулика **коловодника звичайного** на мілководді улаштовують штучні купини з дерну з рештками минулорічної рослинності. Оптимальні розміри таких острівців – 20 х 30 см, щільність розміщення – 3 штуки на 100 квадратних метрів. Кулики займають острівці по мірі падіння рівня води. Такі гніздівлі доцільно улаштовувати в місцях, де навесні довго тримається тала вода, і луки оголюються лише тоді, коли птахи відклали яйця.

На мілководних відкритих водоймах, придатних для мешкання **куликів**, можна установлювати штучні острівці із використаних покришок з колес автомобілів. Вони розміщуються на мілководді на різній відстані від берега й один від одного. Внутрішній простір покришок заповнюють битою цеглою і землею, зверху укладають дерен. Всі роботи проводяться навесні до прильоту птахів. Як показали дослідження в Донецькій області, **коловодник звичайний** і **кулик-довгоніг** займають 40-60% штучних острівців.

Гнізда птахів, які селяться на землі у відкритих місцях, важливо захистити від «четвероногих» хижаків і худоби. Над гніздами **куликів** ставлять каркаси біля метра в висоту у вигляді порожнистого

циліндра з арматурних прутків і товстого дроту. Для захисту від деяких пернатих хижаків над гніздами **крячка малого** ставлять металеву сітку з чарунками 15-20 мм на забитих у землю кілочках, що піднімаються над поверхнею на 9 см. Крячки швидко звикають до «нововведень» і вже через декілька хвилин повертаються до гнізда.

Важливо потурбуватися про збереження піщаних пляжів, кіс, на яких розміщуються колонії біляводних птахів. Вони розмиваються або заростають рослинністю, і стають непридатними для гніздування. Попередити це можливо, проводячи час від часу своєрідне прополювання. Для захисту від розмивання краї відмілин необхідно укріплять за допомогою куп каміння, бракованих будівельних конструкцій, решток підмитих дерев і кущів.

Приваблення хижих птахів

Для пернатих хижаків крім місць гніздування важлива ще й наявність зручних присад, звідки можна добре спостерігати за мисливською ділянкою. В безлісій місцевості знайти таку присаду нелегко. Ось чого хижаки полюбляють сідати на стовпи електроліній. А це для них небезпечно, відомі непоодинокі випадки їх загибелі від струму. Крім того з допомогою присад можна приваблювати хижаків на поля для боротьби з гризунами. Виготовляють такі присади з жердин 3-4 м висотою, а наверху прикріпляється перекладина довжиною 20-50 см і товщиною 3-4 см. Такі жердини ставлять на полях, луках по 2-3 штуки на гектар.

Приваблення кажанів

Для приваблення кажанів можна використовувати спеціальні штучні гніздівлі у вигляді ящиків або дуплянок. Круглий або видовжений льоток розміщується в нижній частині гніздівлі. Їх розвішують зазвичай в садах, парках, скраю лісу, біля озера і галявин на висоті 3-8 м групами по 5-8 штук в одному місці.

Необхідно слідкувати, щоб у садах, парках, лісах не рубали старі дуплисті дерева. Адже це «багатоповерхові» будинки для різних птахів і кажанів.

Зимова підгодівля звірів

Лосі, олені, козулі потребують мінеральної підгодівлі. Відомо, що кам'яна сіль сприяє силі тварини, активному обміну речовин, росту рогів та шерсті. Особливо важлива сіль для звірів, які мешкають у хвойних лісах. Солонці можна закласти для них у пеньках дерев, вирубавши сокирою невелику заглибину, не нижче півметра. Краще закладати сіль в солонці за сирої погоди, тоді вона швидше проникне в деревину пня.

Створення ремізів

У молодих саджених лісах, для приваблювання птахів і звірів можна створювати ремізи. Ремізи – це невелика поляна площею близько 0,1 га, де висаджуються по периферії ягідні чагарники та плодові дерева, а в середині – медоносні трав'янисті рослини. По краях ремізи виставляють штучні гніздівлі для птахів, створюють 2-3 купи хмизу для їжаків, ящірок і дрібних птахів, будують пташині поїлки. Для мисливських тварин сіють овес, соняшник, жито, просо, конюшину. Польові ремізи розміщують вздовж балок, полезахисних смуг або біля невеликих ставків.

Екологічно безпечний збір урожаю

У жнива багато зайченят, перепілок, куріпок, деркачів та інших звірів і птахів попадають під гострі ножі косарок та комбайнів. Щоб цього не сталося, слід виконувати такі найпростіші заходи. Так, збирання необхідно вести від центру поля. Машина рухається по колу, зі збільшенням радіуса від центру. Дичина при цьому тікає. При іншому способі машини починають рухатися з краю поля, протилежного тому, де є схованки: лісосмуги, чагарники, яри. Тварини рятуються в безпечне місце під прикриттям нескошених рослин. Інколи в центрі поля залишають нескошений острівець діаметром 50-100 м, який збирають вранці, після попереднього прочісування-полохання. Можна застосувати й відлякуючи пристрої. Це розвішані на високих жердинах пусті консервні бляшанки, дзеркала з фольги, барвисті поліетиленові пакети тощо. На вітрі вони шелестять і поблискують. Установивши їх на полі за пару днів до покосів, можна врятувати немало тварин.

ЗБЕРЕЖЕННЯ КАЖАНІВ НА ТЕРЕНІ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ХОТИНСЬКИЙ»

В.П. Коржик
Національний природний парк «Хотинський»
E-mail: vpkorzhyk@gmail.com

Підземні порожнини – печери є підземними біотопами, місцями проживання деяких екологічних груп тваринного світу – *троглобіонтів* (постійних мешканців, не здатних проживати в інших умовах), *троглофілів* (тих, що мешкають тут або перебувають певний

УДК 502.7(063)

ББК 20.1

А 43

Активне збереження окремих видів флори і фауни, природних середовищ. Матеріали науково-практичного семінару працівників установ природно-заповідного фонду (12-14 серпня 2014 року, Гетьманський національний природний парк, Сумська область) / за ред. М. П. Книша, Г.В. Парчука. – Суми: Університетська книга, 2014. – 202 с.

ISBN 978-966-680-719-2

Збірник матеріалів науково-практичного семінару для працівників установ природно-заповідного фонду «Активне збереження окремих видів флори і фауни, природних середовищ», що відбувся 12-14 серпня 2014 року на базі Гетьманського національного природного парку (Сумська область), підготовлено за ініціативи Міністерства екології та природних ресурсів України та видано за кошти Проекту ЄС «Додаткова підтримка Міністерства екології та природних ресурсів України у впровадженні секторальної бюджетної підтримки». Матеріали семінару підготовлено з метою обміну досвідом щодо розроблення і впровадження активних форм збереження біотичного різноманіття та екосистем.

Для ботаніків, зоологів, екологів і природоохоронців, викладачів, студентів та аспірантів профільних кафедр вищих навчальних закладів.

Розглянуто і затверджено до друку рішенням секції заповідної справи Міністерства екології та природних ресурсів України від 31.07.2014 р.

Це видання здійснено проектом технічної допомоги ЄС «Додаткова підтримка Міністерства екології та природних ресурсів України у впровадженні секторальної бюджетної підтримки», який фінансується Європейським Союзом та впроваджується консорціумом на чолі з Eptisa з січня 2012 р. Зміст публікації не є відображенням офіційної позиції Європейського Союзу.

© Автори статей.
© Європейський Союз, 2014
© Оформлення. ТОВ «ВТД «Університетська книга», 2014